

fû'l-ma'ârif, Beyrut 1966, s. 285, 307; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm: sene 351-380*, s. 625-626; a.mlf., *el-İber*, III, 7; Lâmiî, *Nefehât Tercümesi*, s. 324; Abdülhüseyn Zerrînküb, *Dünbâle-i Cüs-tûcû der Taşavvuf-i İrân*, Tahran 1369 hş., s. 67-68; A. Knysh, *Islamic Mysticism: A Short History*, Leiden 2000, s. 118-120; A. Schimmel, *İslamın Mistik Boyutları* (trc. Ergun Kocabiyik), İstanbul 2001, s. 94; Abdülkerîm Zuhûr Adî, "Ebû Nasr es-Serrâc ve Kitâbühü el-Lüma'", *MMLAdm.*, LVII/1-2 (1982), s. 35-91; Ahmed Subhi Furat, "Tasavvuf Edebiyatında Kaynak Bir Eser: el-Luma fi't-Tasavvuf", *İslâmî Edebiyat*, sy. 20, İstanbul 1993, s. 25-28; Abdülhakîm Yüce, "Klasiklerimiz: el-Lüma'", *Tasavvuf*, sy. 3, Ankara 2000, s. 185-195; P. Lory, "as-Sarrâdj", *El²* (İng.), IX, 65-66; a.mlf., "al-Sarrâdj Abu Nasr", *Biographical Encyclopaedia of Sufis: Central Asia and Middle East*, New Delhi 2002, s. 421-423; Abdülhamîd Medkûr, "Ebû Nasr es-Serrâc eş-Şûfî", *Meusû'atü'l-ha-dâretü'l-İslâmiyye*, Amman 1993, s. 320-324.

SÜLEYMAN ULUDAĞ

LÜVÂTE

(bk. LEVÂTE).

LÜZUM

(bk. TELÂZÜM).

LÜZUM

(اللزوم)

Akdin bağlayıcılığı, taraflardan birinin tek taraflı iradesiyle feshedilemeyecek nitelikte olması anlamında fıkıh terimi.

Sözlükte "sabit olmak, devam etmek, ayrılmamak; gerekmek, gerekli olmak" gibi anlamlara gelen lüzûm kelimesinin lizâm ve ilzâm biçimindeki türevleri Kur'-ân-ı Kerîm'de beş yerde geçmekte ve sözlük anlamı doğrultusunda kullanılmaktadır (Hûd 11/28; el-İsrâ 17/13; Tâhâ 20/129; el-Furkân 25/77; el-Feth 48/26). Fıkıh ilmi yanında mantık ve belâgat gibi disiplinlerde de terimleşen, mantıkta lüzûm, lüzûmiyye, lüzûm-i zihnî, lüzûm-i hâricî, iltizâm ve telâzûm* şekillerinde, belâgatta ise lüzûmu mâ lâ yelzem şeklinde kullanımları bulunan kelime, bir fıkıh terimi olarak "akdin bağlayıcı olup tarafların tek taraflı iradesiyle feshedilmesinin mümkün olmaması" demektir.

Kendisiyle ulaşılmak istenen amacı güvenli ve istikrarlı bir şekilde gerçekleştirebilmesi için sahih ve nâfiz olarak kurulmuş olan akdin bağlayıcı (lâzım) olması, yani taraflardan birinin tek taraflı irade-

siyle bozulmaması kuralıdır. Ancak hukuk düzeni, amacı ve yapısı itibarıyla her iki tarafın veya taraflardan birinin diğerinin rızâsı olmaksızın vazgeçme hakkına sahip olduğu (gayr-i lâzım) akidleri tanıdığı gibi kural olarak bağlayıcı olan akdin bağlayıcılığının çeşitli sebeplerle askıya alınıp ertelenmesine de imkân vermektedir. Klasik fıkıh doktrininde akdin bağlayıcı olması (adem-i lüzûm) durumu genelde iki biçimde söz konusu edilmektedir. Birincisi, yapısı itibarıyla bağlayıcı olan bir akdin bir sebeple bu bağlayıcılık niteliğini kazanamaması, diğeri akdin amacı ve yapısı itibarıyla bağlayıcı olmamasıdır. Ancak akdin bağlayıcılığını etkileyen, en azından akdin bağlayıcılığı konusuyla birlikte incelenen tartışmalı iki husus daha bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, haklı sebeplerin (özür, mazeret) varlığı durumunda ilgili tarafın fesih hakkına sahip olup olmaması, ikincisi meclis muhayyerliği meselesidir.

A) Yapısı İtibarıyla Bağlayıcı Olan Bir Akdin Bu Niteliğini Kazanamaması. Taraflara karşılıklı borç yükleyen, karşılıklar arası dengenin önemli bir ortak özellik olarak ortaya çıktığı satım, icâre gibi akidler kural olarak bağlayıcıdır. Akdin bağlayıcılığı in'ikad, sıhhat ve nefâz merhalelerinin dışında bir nitelik olup akdin taraflardan birinin tek taraflı iradesiyle feshedilemezliğini ifade eder ve esas itibarıyla diğer üç merhaleden farklı şekilde akdin, hukuk düzeninin bu üç aşama için öngördüğü şartları taşıyıp taşıyamamasıyla doğrudan ilgili değildir. Akdin nefâzının askıda olduğu durumların (mekuf akidler) lüzum teorisiyle irtibatlandırılmaması, nefâzın ayrı bir merhale olarak değerlendirilmesinin yanı sıra mevkuf akidlerde icâzet ve iptal yetkisinin akdin taraflarına değil tarafların dışında hakkı ilişen üçüncü şahıslara ait olması ve bu sebeple bu hakkın bir fesih yetkisi anlamını taşıyamamasıdır. Akdin sıhhat şartlarına riayetsizliğin sonucu olan fesad halinin lüzum teorisiyle ilişkilendirilmesi ise dolaylı bir şekilde olmaktadır.

Yapısı bakımından bağlayıcı olan bir akdin bu niteliğini kazanamaması esas itibarıyla iki durumda ortaya çıkmaktadır. Bunlardan biri akidde bazı muhayyerliklerin söz konusu olması, diğeri, hukuk düzeninin akdin sıhhati için öngördüğü şartlardan birine riayet edilmemesidir. Her iki durumda da akid fesih ve iptale açık hale gelmekteyse de birinci durumda akdin feshedilmesi bir hak iken ikinci durumda bir görev olmaktadır.

1. Akdin Muhayyerlik Sebebiyle Bağlayıcılık Kazanamaması. Bağlayıcılık vasfına sahip akid kural olarak taraflardan herhangi birinin tek taraflı iradesiyle feshedilemez. Ancak akidde taraflardan biri veya her ikisi için söz konusu olabilen ve akdin bağlayıcılık vasfını kazanmasını engelleyen bir muhayyerlik hakkının bulunması durumunda akdin bağlayıcılık özelliği belli bir süre için kaldırılır. Esasında akdin bağlayıcılığını askıya alıp erteleyen yegâne meşrû sebep budur. Muhayyerlikler genellikle iradenin sağlıklı bir şekilde gerçekleşmesini sağlamak amacıyla yönelik olup bazısını hukuk düzeni re'sen tanımış (rû'yet muhayyerliği), bazıları da tarafların karşılıklı rızâ ile açıkça kararlaştırmaları yoluyla (şart ve tayin muhayyerlikleri) veya delâleten (ayıp muhayyerliği) sabit olmuştur.

İcap ve kabulün hukuk düzenince öngörülen şartlara uygun olarak buluşması halinde akid kurulur ve hukukî sonucunu (hüküm) kesin biçimde doğurur. Borçlar hukukunun model akdi olan satım akdi üzerinden söylenecek olursa akdin hükmü olan mülkiyetin illeti akdin kendisidir. Muhayyerlikler akdin hükmünün gerçekleşmesine çeşitli mertebelerde engel olur. Şart muhayyerliği ve tartışmalı olmakla birlikte tayin muhayyerliği illetin gerçekleşmesinden, yani akdin kurulmasından sonra hükmün başlamasına, rû'yet muhayyerliği sabit olmuş hükmün tamamlanmasına, ayıp muhayyerliği de hükmün bağlayıcılığına engel olur. Denilebilir ki ayıp muhayyerliği akdin zâhiren kazandığı bağlayıcılık vasfını yitirmesine sebep olurken diğerleri akdin başlangıçta bağlayıcılık vasfını kazanmasına engel olmaktadır. Abdürrezzak Ahmed es-Senhûrî, şart muhayyerliğiyle tayin muhayyerliğini Batı hukukundaki durdurucu şarta, rû'yet ve ayıp muhayyerliklerini feshedici şarta benzetmekte, ancak Şâfiî'nin şart muhayyerliğini de feshedici şart olarak değerlendirdiğini belirtmektedir (*Mesâdirü'l-hağ*, IV, 198). Bu muhayyerliklerden sadece şart ve ayıp muhayyerlikleri bütün fıkıh ekollerince kabul edilmiş olup diğerlerinin meşruiyeti tartışmalıdır. Ayrıca sözü edilen muhayyerliklerin hangi akidlerde geçerli, hangilerinde geçersiz olduğu konusunda da ekoller arasında görüş ayrılıkları bulunmaktadır (bk. MUHAYYERLİK).

Muhayyerliklerin ihtiyarî veya zorunlu olarak son bulmasıyla birlikte akid bağlayıcılık kazanır. Şart muhayyerliğinin ih-

tiyarî olarak sona ermesinin yegâne şekli icâzet, yani yapılmış olan akdi onaylamaktır. Zorunlu olarak son bulması ise muhayyerlik süresinin dolması veya satıcının muhayyerlik süresi içerisinde ölmesiyle gerçekleşir. Şart muhayyerliğinin fesih için değil icâzet için konulduğunu düşünen İmam Malik'e göre muhayyerlik süresinin dolması durumunda akit münfesi olur. Ayıp ve rü'yet muhayyerliklerine dayalı olarak gerçekleşen feshin ihtiyarî şekli hak sahibinin akdin feshine dair beyanı, zorunlu şekli ise akdin konusu olan şeyin kabzdan önce helâkidir (Kâsânî, V, 298).

2. Akdin Fesad Yüzünden Bağlayıcılığını Yitirmesi. Yapısı itibariyle bağlayıcı olan akidlerin bağlayıcılık özelliğini kaybetmesinin ikinci sebebi, hukuk düzeninin akdin sahihliği için öngördüğü şartlara riayet edilmemesi ve bundan dolayı akdin fâsid olmasıdır. Fakihler arasında ayrıntıda görüş farklılığı bulunsa da garar, bilinmezlik, ikrah, müfsit şart, ribâ gibi taraflardan birinin akid kurucu iradesini sakatlayan bir durumun varlığı veya akdin hukuk düzenine kısmen aykırı oluşu fesad sebebi olarak görülür (bk. FESAD).

Fesad akdin bağlayıcı olmasının ikinci temel engelidir. Akdin fâsid olması durumunda taraflardan her birinin, ayrıca hâkimin akdi feshetme yetkisi, daha doğrusu yükümlülüğü vardır. Çünkü bu akid, içerdiği fesad sebebiyle özü bakımından bağlayıcı olmayıp feshedilmeyi hak etmiştir. Fâsid akdin feshiyle muhayyerlik hakkı bulunan bir akdin feshi arasındaki en önemli fark birincisinde fesih, akdin bağlayıcı olup olmasının ötesinde hukuk düzeninin akdin yapılışı / yapısı dışındaki bir sebeple öngördüğü bir yükümlülük iken diğerinde onun yerine getirilmemesi dinî-uhrevî bir sorumluluk yüklemeyen bir hak olmasıdır.

Fâsid akid kabzdan önce mülkiyet sonucunu doğurmadığı için kabzdan önceki fesih kabulden kaçınma veya ıcaptan dönme mesabesinde olup her iki tarafın şart muhayyerliğine benzer şekilde akdi feshetme hakkı vardır. Hanefî ekolünde ağırlıklı görüş, tarafların fesih hakkının kabzın gerçekleşmesinden sonra da bulunduğu yönündedir. Ancak bazı fakihler, fesadın bedele râci olup olmaması durumu arasında ayırım yaparak ikincisinde fesadın güçlü olmadığı, dolayısıyla akdin düzeltilme imkânı bulunduğu gerekçesiyle sadece ilgili taraf için fesih hakkı tanıma eğilimi göstermişlerdir. Fesadın be-

dele ilişkin olmaması, taraflardan biri için akdin gerektirmediği ilâve bir menfaatin şart koşulması gibi durumlardır.

B) Akdin Yapısı İtibariyle Bağlayıcı Olmaması. Bağlayıcılık açısından yapılan taksimin temel kriteri, akdin her iki tarafa borç yükleyici olup olmaması ve bedeller arası dengedir. Yapısı gereği karşılıklı borç yüklemeyen, dolayısıyla bedeller arası dengenin gözetilmesi sorununun ortaya çıkmadığı akidler amaç ve yapı itibariyle bağlayıcı olmayan akidler grubunda yer alır. Burada akdin bağlayıcı olmaması doğrudan akdin yapısından kaynaklanan bir durumdur. Bağlayıcı olmama durumunun genellikle sabit bir nitelik olduğu akid "gayr-i lâzım akid" veya "câiz akid" olarak adlandırılır. Bu tür akidlerde taraflardan biri veya her ikisi, karşı tarafın rızası aranmaksızın akdi feshederek akid râbitasını tek taraflı iradesiyle kaldırabilir.

Akidler bağlayıcılık açısından genel olarak üç kısımda incelenmektedir: Her iki taraf için bağlayıcı olan akidler, taraflardan yalnızca biri için bağlayıcı olan akidler, taraflardan hiçbiri için bağlayıcı olmayan akidler. Hangi akdin bu gruplardan hangisinde yer alacağı fıkhîta genellikle belli olmakla birlikte bakış açısına, akde atfedilen anlam ve amaca bağlı olarak farklı gruplara yerleştirilen akidler de bulunmaktadır. Her iki taraf için bağlayıcı olan akidler feshe elverişli olup olmama bakımından ikiye ayrılır. Nikâh ve hul' feshe elverişli olmayan akidler grubunda, alım satım ve icâre gibi karşılıklı malî yükümlülük doğuran bedelli (muâvazalı) akidler feshe elverişli olan akidler grubunda yer alır. Akdin bağlayıcılık niteliğini kaldıran muhayyerlikler, feshe elverişli olan ve tamamlığı kabz işleminin gerçekleşmesine bağlı olmayan bedelli akidler için söz konusudur. Bu bakımdan tamamlanması kabz işleminin gerçekleşmesine bağlı olan sarf ve selem gibi akidler bedelli olmasına rağmen yapıları gereği şart muhayyerliğine uygun değildir. Nikâh akdi de yapısı itibariyle muhayyerliklere elverişli sayılmaz. Bunun bir istisnası bülûğ muhayyerliğidir (hul'un şart muhayyerliğine elverişli olduğu hakkında bk. Kadri Paşa, md. 329; Abdürrezzâk Ahmed es-Senhûrî, IV, 201; kefâet şartına riayetsizliğin akdi veliler bakımından bağlayıcı olmaktan çıkartıp çıkarmayacağı tartışması için bk. KEFÂET).

Taraflardan yalnız biri için bağlayıcı olan akidlerin örneği rehin ve kefalettir. Rehlin rehin verene, kefalet de kefile nis-

betle bağlayıcıdır. Taraflardan hiçbiri için bağlayıcı olmayan akidler, karşı tarafın rızasına gerek olmaksızın tek taraflı iradeyle feshedilebilen akidlerdir. Bağlayıcı olmayan akidlerde feshin geriye dönük bir tesiri bulunmamaktadır (Abdürrezzâk Ahmed es-Senhûrî, IV, 198). Meselâ vekilin azledilmesi azilden önceki tasarruflarına zarar vermez. Bu grupta yer alan akidleri çağdaş İslâm hukukçularından Muhammed Ebû Zehre vekâlet, teberru akidleri ve şirket akidleri (M. Ebû Zehre, s. 383), Senhûrî vekâlet, şirket, hibe, vedâ ve âriyet akidleri olarak örnekendirir (Meşâdirü'l-hak, IV, 198). Zerkâ ise bağlayıcı olmayan akidler kapsamında dokuz akid bulunduğunu belirtir ve bunları bağlayıcı olmama durumunun mutlak veya mukayyed, aslî veya istisnâî oluşuna göre üçe ayırır. Birinci tür her iki taraf açısından mutlak olarak bağlayıcı olmayan akidler olup vedâ, âriyet ve şirket (mudârebe dahil) olmak üzere üç adettir. Bu akidlerin bağlayıcı olmama sonucunu doğuran ortak özelliği emanet esasına göre kurulmalarıdır. Bağlayıcı olmayan akidlerin ikinci türü, asıl itibariyle bağlayıcı olmakla birlikte bazı durumlarda bağlayıcı olabilen akidlerdir. Bunlar vekâlet, tahkîm, vasiyet ve hibedir. Bir kimsenin başka birine kendi adına tasarrufta bulunma yetkisi vermesinden ibaret olan vekâlet akdinde taraflar kural olarak istedikleri zaman vekâlet akdini feshetme hakkına sahiptirler. Fesih ve azil hakkının tek istisnası vekâlet akdine üçüncü şahısların hakkının ilişmesidir. Vekâlet bağlayıcı olmadığı için bu akide şart muhayyerliği de yoktur. Ancak vekâletin ücret mukabilinde olması halinde bağlayıcı olacağı yönünde görüşler öne sürülmektedir. Tahkîm işleminde de taraflar hakemin hüküm vermesinden önce işlemi feshedebilirler, fakat hüküm verilmesinden sonra işlem bağlayıcılık kazanmış olur. Vasiyet tek taraflı iradeyle tesis edilen bir hukukî işlem olup vasiinin ölmeden önce bundan vazgeçmesi mümkündür. Vasiyet, vasiyet edenin ölümüyle birlikte terekenin üçte biri açısından bağlayıcı olur. Hibe akdinde, hibeden dönmeyi engelleyen sebeplerin oluşmamış olması durumunda hibe eden kişinin hibeden dönme hakkı bulunduğu kabul edilmektedir. Ancak hibeden dönmeyen hibe edenin tek taraflı iradesiyle olup olmayacağı, diğer bir ifadeyle karşı tarafın rızasına veya mahkeme kararına gerek bulunup bulunmadığı tartışmalıdır. Zerkâ'ya göre bağlayıcı olmayan

akidlerin üçüncü türü, esas itibarıyla bağlayıcı olmakla birlikte bazı özel durumlarda yapısından kaynaklanan sebeplerle bağlayıcı olmayan akidlerdir. Bunlar icâre ve müzâraadır. Zerkâ, klasik Hanefî doktrininde bağlayıcı olmayan istisnâ' akdini (eser sözleşmesi) ayrıca değerlendirmektedir.

C) Mazeret Sebebiyle Akdin Bağlayıcılığının Kalkması. Mazeret akdin ifasının süreyi gerektirdiği akidlerde, kısmen müzâraa ve müsâkatta, özellikle de günümüzdaki kira ve iş akdine tekabül eden icâre akdinde söz konusu olan, akdin sürdürülmesinin kiracı / iş veren açısından öngörülme ve bizzat akid sebebiyle hak edilmeyen bir zarara yol açması durumunda kiracıya akdi feshetme hakkı tanıyan bir durumdur. Muâvazalı bir akid olması sebebiyle icârenin taraflardan birinin tek taraflı iradeyle feshedemeyeceği bağlayıcı bir akid olduğu genelde kabul edilir. Kiralanan değirmenin suyunun kesilmesi, işçinin kötü ifası gibi akidden beklenen yararı tamamen veya kısmen yok eden ve doktrinde "ayıp" olarak adlandırılan durumlar feshis sebebidir. Hanefî fakihleri ve İbn Hazm, diğer ekollerden farklı olarak hacca gitmek için binek kiralayan kimsenin yola çıkmadan önce hasta olması, yolculuk için hayvan kiralayan kimsenin yolculuktan vazgeçmesi, kiracının başka bir şehre taşınması, düğün için bir salon kiralayan veya aşçı tutan kimsenin gelin adayının ölümü vb. bir sebeple düğün yapmaktan vazgeçmesi gibi, akdin yapılmasından sonra ortaya çıkan ve akdi yapmaya sevkeden etkeni ortadan kaldırarak kiracı veya iş vereni hak etmediği bir zararla karşı karşıya bırakan haklı bir sebebin bulunması durumunda da karşı tarafın fiilî zararının ödenmesi şartıyla bu kimse için feshis hakkının doğacağı görüşündedir (bk. FESİH; İCÂRE). Hanefîler'in temel gerekçesi, geçerli bir mazeret olduğu durumlarda akdin bağlayıcılığını ileri sürerek tarafları anlamı ve varlık sebebi ortadan kalkmış bir akdi ifaya zorlamanın doğru olmayacağıdır (ifanın subjektif imkânsızlığı). Karşı çıkanlar ise aynı hakkın kiralayan / işçi için de geçerli kılınmasının akdin amacına, hukukî güven ve istikrara aykırılık gibi sebeplerle mümkün olmadığı, dolayısıyla bir tarafa böyle bir hakkı tanımanın akdin tarafları arasında eşitsizliğe yol açacağıdır (İbn Kudâme, V, 332-333; müzâraa akdinde feshis için mazeret sayılan haller için bk. Lisânüddin İbnü's-Şihne, s. 407).

D) Meclis Muhayyerliğinin Akdin Bağlayıcılığına Etkisi. Akdin bağlayıcılığıyla yakından ilişkili bir husus da meclis muhayyerliğidir. Tarafların akid meclisinden ve birbirinden bedenlen ayrılmadıkları sürece akidden vazgeçme hakkına sahip olmalarını ifade eden meclis muhayyerliği, akid ilişkisine giren tarafların birbirinden ayrılmadıkça muhayyer olduklarını bildiren hadisi, sözlerle ayrılma olarak yorumlayıp icapta bulunan tarafa karşı tarafın kabulünden önce vazgeçme muhayyerliği (hiyârü'r-rücû'), icaba muhatap olan tarafa da bunu kabul edip etmeme muhayyerliği (hiyârü'l-kabûl) tanıyan Hanefî ve Mâlikî ekolleri açısından olmasa bile, sözü edilen hadisi bedenlen ayrılmama olarak yorumlayan ve icap ve kabulün buluşmasına rağmen tarafların birbirinden bedenlen ayrılmadıkça akidden vazgeçme muhayyerliğine sahip olduklarını savunan Şâfiî ekolü açısından akdin bağlayıcılık kazandığı anla ilgilidir. Kısaca ifade etmek gerekirse meclis muhayyerliği kabul edenler açısından akdin bağlayıcılığı ile, kabul etmeyen veya onu rücû' ve kabul muhayyerlikleri olarak yorumlayanlar açısından ise akdin in'ikadı ile alâkalıdır (bk. MECLİS).

BİBLİYOGRAFYA :

et-Ta'rifât, "lâzım", "lüzûm", "mülâzemet" md.leri; Tehânevî, *Keşşâf*, II, 1304-1305; Serahsî, *el-Mebsût*, XVI, 2-4, 6; Kâsânî, *Bedâ'i'*, V, 228, 261-306; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, İstanbul 1985, II, 129-130, 154, 174-178; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, Kahire 1389/1969, III, 482-506; V, 332-333, 347; Şehâbeddin ez-Zencânî, *Tahrîcü'l-furûc 'ale'l-uşûl* (nşr. M. Edîb Sâlih), Beyrut 1402/1982, s. 148-150; Ebû Bekir el-Haddâd, *el-Cevheretü'n-neyyire*, İstanbul 1301, I, 224-252, 315-333; Molla Hüseyin, *Dürrü'l-hükkâm*, İstanbul 1317, II, 151-168; Abdurrahman Şeyhizâde, *Mecma'u'l-enhur*, İstanbul 1328, II, 23-53; Lisânüddin İbnü's-Şihne, *Lisânü'l-hükkâm* (Alâeddin et-Trablusî, *Mu'tnu'l-hükkâm* ile birlikte), Kahire 1393/1973, s. 407; *el-Fetâva'l-Hindiyye*, IV, 458, 461; Kadri Paşa, *Mürşidü'l-hayrân*, md. 328-341; *Mecelle*, md. 114, 514; Ali Haydar, *Dürrü'l-hükkâm*, İstanbul 1330, I, 739-740, 828; Subhî Mahmesânî, *en-Nazariyyetü'l-âmmé li'l-mücebât ve'l-ukûd*, Beyrut 1948, s. 270-275, 485-504; Mustafa Ahmed ez-Zerkâ, *el-Fikhu'l-İslâmî fi sebbihî'l-cedid*, Dimaşk 1967-68, I, 444-461, 577-578; Bilmen, *Kamus*², VI, 55-78, 211; Abdürrezzâk Ahmed es-Senhûrî, *Meşâdirü'l-hak fi'l-fikhi'l-İslâmî*, Beyrut, ts. (el-Mecmau'l-ilmiyyü'l-Arabîyyü'l-İslâmî), IV, 130-131, 198-261; M. Ebû Zehre, *el-Milkiyye ve nazariyyetü'l-akd fi's-şer'ati'l-İslâmiyye*, Kahire 1977, s. 379-383, 408-409; M. Yûsuf Mûsâ, *el-Emvâl ve nazariyyetü'l-akd fi'l-fikhi'l-İslâmî*, Kahire 1987, s. 496-502; Hayreddin Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, İstanbul 1987, II, 283-300, 308; "Lüzûm", *Mu.F.* XXXV, 234-240.

H. YUNUS APAYDIN

LÜZÜM-ı MÂ LÂ YELZEM

(لزوم لا يلزم)

Şiirde ve sanatlı nesirde kafiye harfinden önce birkaç harf veya hareketin aynen tekrar edilmesi.

Sözlükte "gerekmeyenin gerekliliği" anlamına gelen bu tabir, söz diziminde lafza güzellik katan edebî sanatlardandır. Bu türde şair veya nâsir, kafiye ve secide bir tek harfin (revî) benzerliği gerekli ve yeterli iken bununla yetinmeyerek kafiye-nin son harfinden önce birkaç harf ve hareketin benzer olması ve bu suretle eserdeki ses ve lafız armonisini daha ileriye götürme çabası içine girer; böylece eserinin telifli külfetli bir yol seçer. Türe bu adın verilmesi de buradan kaynaklanır. Bu sanat için ayrıca iltizâm (gerekmeyen ilke edinme), i'nât (kendini meşakate sokma), tazmîn (boynunun borcu), tazyîk ve teşdîd (kendini sıkıntıya sokma) terimleri de kullanılmıştır.

Lüzûm-ı mâ lâ yelzem şairin ve nâsirin dile hâkimiyetini, söz dağarcığının zenginliğini, düşünce ve hayal ufkunun enginliğini, belâgat ve fesahatteki kudretini gösterir. Kafiye ve aruz meselesini inceleyen âlimler beyit, seci ve fâsıla (du-rak) sonlarına gelen "كم، لك، هم، 4،" gibi bitişik zamirlerle "ت، 4،" dişil eklerini genellikle kafiye ve iltizam harfleri olarak görmezler; revî ve iltizam harfleri bunlardan önceki harflerdir. Onlar, revîden sonra gelen bitişik zamir ve dişil eklerine "vasıl" adını verirler. Meselâ "عاجلها - آجلها" beyit sonu kelimelerinde ھا vasil, ُ revî, ج iltizam harfidir. İbn Cinnî, Ebû'l-Alâ el-Maarîf ve İbn Ebû'l-İsba' gibi âlimler ise bunları kafiye ve iltizama dahil ederler. Yine beyit sonlarındaki aynı cihetten şeddeli harflerden sonuncusunu kafiye (revî), birincisini iltizam harfi sayanlara karşılık bunu tek harf gibi görenler de olmuştur. Revîden önceki uzun sesliler (med harfleri: ا، و، ی) çoğunluğa göre iltizam harfi sayılmazken bazı yazarlar bunları iltizam harfi kabul etmişlerdir. İbnü'l-Esir, med harfi "yâ"yı iltizam harfi sayarak Kur'an'daki "نعيم - جحيم" ikilisini türe örnek diye verenleri eleştirdiği gibi "جيش - عيش"deki gibi lîn harflerini iltizama dahil edenleri de eleştirmiştir (*el-Meşelû's-sâ'ir*, I, 267-278). Çünkü revîden önce gelen bu uzun seslilere "ridf" adı verilir ve şiirin tamamında buna riayet zorunludur. Ancak Âdiyât sûresindeki "شديد - كنود" gibi sadece vâv ile yâ değişimli gelebilirken elifte bu söz konusu değildir. Halbuki ilti-